

Kentsel Dönüşümün Sonuçları: Kent Yoksulluğu/Yoksunluğu ve Toplumsal Dışlanma

*

Consequences of Urban Transformation:
Urban Poverty/Deprivation and Social Exclusion

Pınar Engincan

Öz

Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren tamamlanmış olan kentsel yenileme uygulamaları yoksulluk ve toplumsal dışlanmayı beraberinde getirmiştir. Bu çalışma kapsamında kentsel yenileme uygulamalarının yoksulluk ve toplumsal dışlanma sorunlarını en aza indireyecek çözümler üretebilmesi için öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, 1980’li yıllardan itibaren kentlerde yaşanan dönüşümler ve sonuçları irdelenmiş, kent parçalarının neden kentsel yenilemenin konusu haline geldiği tartışılmıştır. Yenileme öncesi oluşan yoksulluğun tamamlanan kentsel yenileme çalışmalarıyla nasıl derinleştiğine dikkat çekmek için yoksulluk, yoksunluk ve toplumsal dışlanma kavramları ve birbirleri ile ilişkileri irdelenmiştir. Yoksulluk ve toplumsal dışlanma sorunlarının aşılmasında merkezi ve yerel yönetimlerce kentsel politikalar geliştirilmesi yönünde önerilerde bulunulurken bu politikaların öncelik/gerekliliklerinin altı çizilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Yoksunluk, Kentsel Yoksulluk, Kentsel Yenileme, Toplumsal Dışlanma

Abstract

In Turkey since the 2000s perfected urban renewal implementations brought about poverty and social exclusion. In this scope of research in order to find solutions, suggestions tried to be developed to minimise the poverty and social exclusion problems of urban renewal implementations. On this account, the transformation of the cities and the consequences are explicated beginning from 1980s and how the parts of cities became the subject of the urban renewal projects is discussed. The poverty which has already come to existence is now deepened with the urban renewal implementations. Thence poverty, deprivation and social exclusion problems and the relations between them are examined. In order to overcome the poverty and social exclusion problems advanced proposals in the direction of developing urban politics by central and local governments.

Keywords: Poverty, Deprivation, Urban Deprivation, Urban Renewal, Social Exclusion

Giriş

1980’li yıllar ve sonrası küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların dünyanın hemen tüm bölgelerine damgasını vurduğu, kentlerin her açıdan yeniden şekillendiği bir dönem olduğu bugün artık bilinen ve kabul edilen bir gerçektir. Öyle ki; eskiden “üretim mekanı” olan sanayi kentleri birer “hizmet ve tüketim mekanı” haline gelmek suretiyle büyük bir dönüşüm geçirmişlerdir (Türkün, 2012, s. 279). Kentlerde oluşan yeni ilişkiler ağı ve buna göre üretilen kentsel politikaların doğası gereği tetiklediği daha fazla rekabet ve maksimum rant getirisi güdülleri, kent içi alanların mekânsal dönüşümü ile birlikte sosyal ayrışmayı da kaçınılmaz kılmıştır.

Ülkemizde de aynı yıllarda başlayan süreçte kentlerimiz küreselleşmenin etkisiyle mekânsal dönüşüme olduğu kadar sosyal ayrışmaya da sahne olmuştur. Hâlihazırda gecekondulaşma, kentlerin çeperlerinde oluşmuş yoksulluk manzaralarına ev sahipliği yaparken, 1980’lerle başlayan dönemde kentlerimizin (ve özellikle de İstanbul’un) dünyadaki küreselleşme rüzgarına katılması dünya piyasalarına girme, dışa açılma eğilimini beraberinde getirmiştir. Bu eğilimle birlikte üretim faaliyetlerinden hizmet ve finans sektörüne doğru ekonomik tabanda bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde izlenen ekonomik politikalar kent merkezlerinin mekânsal yapısında da dönüşümler yaşanmasına yol açmıştır. Hizmet sektörlerinin gelişmesi, çeşitlenmesi yaşam biçimlerini yeni tüketim kalıplarının benimsenmesi bağlamında değiştirmiş, yeni orta sınıflar üretmiştir. Bu yeni orta sınıfların zenginleşerek sınıf atlarken yeni edindikleri tüketim alışkanlıkları ve yaşam biçimlerini sürdürebilecekleri konut alanlarına yönelik talepleri oluşmuştur (Merey Enlil, 2002, ss. 425-431). Bu alanlar, kent merkezinden uzakta, benzerlerinin yaşadığı, sosyal ve fiziksel açıdan temizlenmiş, korunaklı “kapalı alan” yerleşmelerdir. Bu talepleri gerçekleşirken, kent merkezleri daha yoksul kesimlerin yaşadığı yerler haline gelmiştir. Yoksul kesimlerin elinde kentsel alanlar hepten bakımsız kalmış, zamanla yoksulluğun mekânlarına dönüşmüşlerdir. Gerek kentin çeperlerinde ve gerekse de kent merkezlerinde var olan yoksulluk mekanları uzun yıllar boyunca görmezden gelinmişken son 10 yıllık dönemde ise yoksulluğu değil ama yoksulluk mekanlarını yok etmek adına kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik politikalar üretilmiştir.

Özellikle 2000’li yıllardan itibaren giderek artan bir ivme ile kentlerimizi değiştiren ve kentsel dönüşüm olarak adlandırılan “kentsel yeniden yapılanma” uygulamaları kentsel planlamanın en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Kentsel yeniden yapılanma, ister “kentsel dönüşüm” ister “kentsel canlandırma” ya da “kentsel yenileme” olarak adlandırılırsın/biçimlendirilsin ve kentin farklı ölçek ile içeriklerine işaret etsin, gerçekleşirken ekonomik, politik, sosyal ve kültürel pek çok değişkenle ve bileşenle şekillenerek ya da şekillenemeyerek aslında fiziki mekânın yanı sıra toplumsal yaşamı da dönüştürmektedir. Bu dönüştürücü etkisine rağmen, günümüzde neredeyse kentleşme politikalarının ana eksenine haline gelmiş olan söz konusu kamusal müdahale eylemi, yine aynı politikaların ürünü olarak çoğunlukla fiziki mekân temel alınarak uygulanmakta, toplumsal yapı üzerindeki ayrıştırıcı etkisi merkezi ve yerel yönetimlerce sanki yokmuş gibi sunulmaktadır.

İstanbul başta olmak üzere; hemen tüm Türkiye’de kentsel dönüşüm projeleri “deprem, gecekondulaşma, niteliksiz konut, sağlıksız çevre, tarihsel ve kentsel dokunun bozulması vb.” gerekçelerle kentleri, kendilerine özgü belleği ve kimliği olan “toplumsal yaşam alanları” olmaktan çıkartıp sermaye gruplarının yeni yatırım ve birikim araçları, rant yaratma kapasitesine sahip birer meta haline getirmiştir. Fiziksel ve kent içi konumuna ilişkin özelliklerinin haricinde hiçbir değeri göz önüne alınmaksızın gerçekleştirilen bu projeler, kent mekanının arka planında yatan kentsel işlevleri, toplumsal ilişkileri, yaşam biçimlerini ve yaşanmışlıkları dönüşüme konu olan alandan silerek, kentsel mekanın belirli sınıflara (orta ve üst gelir gruplarına), üretilmiş yeni ve sahte değerlerle aktarılmasına aracılık etmektedir.

Ülkemizde özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ciddi boyutlara ulaşmış olan konut sorununun çözümü ve köhnemiş yapı stokunun yenilenme ihtiyacı noktasında gerek kent içi çöküntü alanlarının ve gerekse de enformel konut alanlarının kentsel dönüşüm projelerinin birincil düzeyde hedefinde olması – bu çöküntü/enformel alanların aslında günümüze kadar yürütülmüş birtakım kentsel politikaların sonucu oluşmuş olmaları gerçeğine rağmen – oldukça anlaşılırdır ve eylemsel olarak kentsel dönüşüm kavramının tanımını karşılamaktadır. Zira kentsel dönüşüm kavramı literatürde yer alan tanımlarının bir benzeri niteliğinde Akkar (2006) tarafından genel olarak “kentsel dönüşüm, çökme ve bozulma olan

kentsel mekanın ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel koşullarını kapsamlı ve bütünlüklü yaklaşımlarla iyileştirmeye yönelik uygulanan strateji ve eylemlerin bütünüdür” (s.29) şeklinde tanımlanmıştır.

Ülkemizde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri dönüşüm biçimleri açısından incelendiğinde ise daha çok kentsel yenilemenin tercih edildiği görülmektedir. Kocabaş (2006) da kentsel yenilemeyi şöyle tariflemektedir:

“Kentsel yenileştirme, toplum–tabanlı yenileştirme aracılığı ile en yoksul mahallelerde yaşayan vatandaşların koşullarının iyileştirilmesi ve aynı zamanda doğal ve yapılaştırılmış tarihi çevrenin korunması ve kentsel alanların çevresel performanslarının iyileştirilmesine ilişkin ölçüler aracılığı ile kentsel yapılaşmanın/gelişiminin olumsuz çevresel etkisini azaltan, kent ve kasabaların ekonomik yarışabilirliğini destekleyen ortaklık–tabanlı eylem programlarını uygulamayı hedefleyen, bütünlüklü (/ integrated) kamu sektörü öncülüğünde yürütülen bir süreçtir.” (s. 10)

Tanımlamaların aksine bugün kentsel dönüşüm projelerinin şekillenmesinde “rant değeri” temel alınmakta, çöküntü alanının önceliği bu değer üzerinden algılanmakta ve projelere yön vermektedir. Şöyle ki; “Kentlerde orta ve üst gelir grupları tarafından terk edilen merkezi konut alanları, zaman içinde çeşitli alt-gelir gruplarının ve toplumun dışlanmış kesimlerinin barındığı konut alanlarına dönüşerek yıpranmaya ve gerilemeye maruz kalmışlardır. Bu alanlarda yaşanan gerileme, buraların tehlikeli yerler olarak algılanmasına, giderek terkedilmesine ve rant değerlerinin düşmesine yol açmıştır. Potansiyel rantın yüksek olduğu bu alanlar yatırımcılar açısından cazip fırsatlar sunmaktadır” (Türkün, 2012, s. 280). Üst gelir gruplarının dikkatini çekmiş olan bu alanların dönüşüm projelerine konu olması kentsel politikalar ile desteklenmiş, “soylulaştırma” olarak nitelendirilen dönüşümlerin gerçekleştirilmesinde hiçbir sakınca görülmemiştir. Potansiyel rantın yüksek olduğu alanlardan bir diğerini de gecekondu alanları ve gecekondu önleme bölgeleri oluşturmaktadır. Bu alanların “kentsel dönüşüm alanı” ilan edilerek, “burada yaşayanların TOKİ’nin dar gelirli için inşa ettiği toplu konut alanlarına borçlandırılarak yerleştirilmeleri gündeme gelmektedir.” (Türkün, 2014, s. 7).

Bektaş ve Yankaya (2002) gecekondu alanlarının gerçekleştirilen yenileme uygulamalarını yoksulluk bağlamında şöyle değerlendirmektedir: “Yoksulluk mekanı olan gecekondu alanlarının yenilenmesi alt gelir gruplarının ve marjinallerinin dışlanması ve bunların boşalttığı yerlere orta gelir gruplarının yerleşmesine yol açmıştır. Daha önce gecekonduya yaşa-

yan kentin yoksul kesimini, sadece mülkiyet ve konut sorununu çözecek uygulamalarla yoksulluğu yok etmek söz konusu değildir. Kent yoksulunu gecekondudan apartman dairesine taşımak yoksulluğun görünümü biçim olarak değiştirmektedir. Kentin bir bölgesinde ortadan kaldırılan yoksulluk mekanı kentin başka bir yerinde ortaya çıkacaktır” (s. 438).

Özellikle kentsel dönüşüm projelerinin gündeme geldiği ve uygulandığı kentsel alanlarda, bu alanların genellikle kentin en dezavantajlı, güçsüz ve savunmasız grupları olan dar gelirli kesimlerin yaşam alanlarını oluşturduğu düşünülerek toplum–tabanlı bir yenilenme anlayışı çerçevesinde projelerin üretilmesi ve uygulanması beklenmektedir. Ancak 2000’li yıllardan itibaren gerçekleştirilmiş projeler incelendiğinde bu kesimlerin yaşam alanlarından farklı mekanizmalar aracılığı ile tahliye edildikleri, her yeni kentsel dönüşüm projesinin gündeme gelişiyle “yerinden edilme” konusunda daha fazla tedirgin oldukları, her geçen gün mülksüzleşme ve yoksullaşma ile toplumsal dışlanmışlıkların arttığı görülmektedir.

Özellikle de konut alanlarında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamaları “ötekileşme”, “soylulaştırma”, “toplumsal dışlanma” gibi kent yoksullarının yaşamak zorunda bırakıldıkları sorunları da beraberinde getirmiştir. Tam da bu noktada “yoksulluk” ve “yoksunluk” kavramlarını irdelemek kentsel dönüşüm uygulamalarının toplumsal altyapısının geliştirilmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Yoksulluk, sözlük anlamıyla varsılığın karşıtı olarak tanımlanarak zengin olmamayı ifade etmekte olup (Bilsel, 2002, s. 193) genellikle somut ekonomik verilerle açıklanabilen bir kavramdır (Özden, 2010, s. 276). Kentsel yoksunluk ise Özden (2010, s. 276) tarafından “Kentsel dokudaki bozulmalarla doğrudan ilişkili olan kentsel yoksunluk, ‘slum’ adı verilen sefalet yuvaları ile kendini göstermektedir. Yoksunluğun göstergeleri; eski konut dokusu, yetersiz konfor koşulları, onarım ve mevcudu sürdürme, genel görünümün sefilliği, hizmet birimlerinin ve donatıların noksanlığı ve düşük standartları, çok kullanıcılık ve yüksek oranda kiracılık durumları ile ifade edilmektedir.” olarak ifade etmiştir. Yoksulluk ve yoksunluğu Birsel (2002, s. 194) karşılaştırmalı olarak şöyle tanımlamaktadır: “yoksulluk daha çok istenilen nitelikte ya da düzeyde olmamayı tanımlarken, yoksunluk istenilen niteliğin ya da düzeyin ‘yok’ olması ya da olmaması anlamını taşımaktadır”.

Bu noktada yokluğu ile yoksulluğa zemin olan “hangi tür” gereksinimlerin var olduğu ile bunların karşılanabilirlik düzeyleri önem kazanmaktadır. Özer ve Topaloğlu'nun (2008) ifade ettiği üzere; “Maslow (1970)'a göre insanlar doğuştan gelen ve belirli davranışlarına yön veren bir takım gereksinimlere sahiptir. Bu gereksinimler tatmine ulaşıncaya kadar insan davranışlarını etkilemekte ve hiyerarşik bir düzen içinde aşağıdan yukarıya doğru sıralanmaktadır.”

Şekil 1. Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi (<http://notoku.com/ailede-insan-kaynaklarinin-yonetiminde-motivasyon/>)

Şekil 1’de yer alan Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisine göre; fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyaçları ile ait olma ve sevgi ihtiyacı temel ihtiyaçlar olarak belirlenmişken, geliştirme ihtiyaçları; sevgi ve takdir edilme ihtiyacı ile kendini gerçekleştirme ihtiyacını kapsamaktadır. Bu ihtiyaçların her birinin içeriklerini kısa kısa açıklamakta fayda vardır.

Temel ihtiyaçlar:

- **Fizyolojik Gereksinimler:** Açlık, susuzluk, cinsellik gibi belli başlı gereksinimler fizyolojik gereksinimler olarak tanımlanmaktadır. Bu gereksinimlerin gerçekleştirilmesi yaşamsaldır,
- **Güvenlik Gereksinimleri:** Kendini koruma; istikrar; güven duyma; korkudan, kaygıdan ve karmaşadan kaçınma; planla-

ma, düzen, kural, limit gereksinimi ve koruyuculuğun devamlılığı gibi birçok faktör güvenlik gereksinimleri kapsamında ele alınmaktadır.

- **Ait Olma ve Sevgi Gereksinimi:** Sevme, sevilme, ait olma gereksinimleri bireyin duygusal gereksinimlerine işaret etmektedir. Bir arkadaş, sevgili, eş ve çocuğa olan ihtiyaçtır (Özer ve Topaloğlu, 2008, s. 3-4).

Geliştirme ihtiyaçları:

- **Saygınlık Gereksinimi:** Bireyin öz-saygı gereksinimi, beraberrinde başkaları için yararlı ve gerekli olma duygusunu getirir ve başka insanların takdir etmesi önem kazanır,
- **Kendini Gerçekleştirme (Özgerçekleştirme) Gereksinimi:** Bireyin kendine uygun işi yapması olarak açıklanmaktadır (Özer ve Topaloğlu, 2008, s. 3-4).

Alderfer'in V.I.G (Varoluş-İlişki kurma-Gelişme) Kuramı da Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramındaki boşlukları doldurarak ve kuramı tamamlayarak geliştirilmiştir. Alderfer, kuramında gereksinimleri üç grupta incelemiştir (Şekil 2). Bunlar; Varoluş (Existence), İlişki kurma (Relatedness) ve Gelişme (Growth) gereksinimleridir. Özer ve Topaloğlu (2008) Alderfer, kuramı gereksinimlerini şöyle açıklamışlardır:

"Varoluş Gereksinimi: İnsanın varlığını sürdürmesi ve varoluşunu devam ettirmesini sağlayıcı maddesel özelliğe sahip fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerini kapsamaktadır. Varoluş gereksinimi, insanın varoluşuyla ilişkili olan ve Maslow'un kuramındaki ilk iki basmakta yer alan fizyolojik ve belirli güvenlik gereksinimlerine karşılık gelmektedir.

İlişki Kurma Gereksinimi: Bu gereksinimler ise, açık bir iletişim, diğer kişilerle duyguların ve düşüncelerin paylaşımıyla tatmin olunmasını içermektedir. Yine Maslow'un kuramında yer alan sevgi ve ait olma gereksinimi ile başkalarından gelen geri dönüşümleri içeren saygı gereksinimine karşılık gelmektedir. Bununla birlikte Alderfer, ilişki kurma gereksiniminin eleştirisiz samimiyetten ziyade açık, doğru ve dürüst etkileşimle tatmin edildiğini vurgulamıştır.

Gelişme Gereksinimi: Gelişme gereksinimi yine Maslow'un kuramında yer alan kendini gerçekleştirme gereksinimini kapsamakta ve ayrıca başarı ve sorumluluk niteliğini içeren saygınlık gereksiniminin bir yönünü içine almaktadır. Bunlar insan potansiyelinin gelişimiyle ilişkili gereksinimlerdir."

Şekil 2. Maslow ve Alderfer'in Gereksinim Kuramları Arasındaki İlişki (<http://www.e-motivasyon.net/Alderfer-in-E.R.G.-Kurami-Existence-Relatedness-Growth-Theory.html>)

Her iki kuramda da fizyolojik ve güvenlik gereksinimlerinin yaşamsal olduğu, insanın varoluşuyla ilişkilendirildiği anlaşılmakta olup, bu temel gereksinimlerden yoksun olunması da yoksulluğun ilk görüngüsü olmakta ve bununla birlikte daha sonraki gereksinimlerin karşılanamamaları durumunun ise yoksulluğun farklı boyutlarına işaret ettiği algılanmaktadır (Birsal, 2002, s. 194). Gerek Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı ve gerekse de Alderfer'in V.I.G (Varoluş-İlişki kurma-Gelişme) Kuramı bireysel "varlık" için bir okuma geliştirirken, aslında "yokluk" için de altlık oluşturmaktadır. Gereksinimlerin karşılanamama durumlarını ifade eden "yokluk" bu okuma düzeyinde kişisel olmakla birlikte, bireylerin toplumsal nitelikleri nedeniyle, "toplumsal yoksulluk" diğer bir deyişle "kentsel yoksulluk" sonucunu doğuran bir olgudur.

Kentsel yoksulluk algısında kentsel mekanın anlamı ve bireylerin beklentisi önem taşımaktadır. "İnsan, kentsel mekandan, hem fiziksel ihtiyaçlarını, hem de sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılama işlevi üstlenmesini bekler ve zaten kentsel mekan da insanın; iletişim, ulaşım, bilgi ve mal alış-verişi, ortak paylaşım, tanıdıklarla karşılaşma, kendini bir 'yer'e ait hissetme (mekânsal, zamansal ve sosyal olarak), yeni kişilerle tanışma, rahatlama, kendini 'bulma' ve kendini 'unutma' gibi bir çok değişik ve

bazıları birbirleriyle çelişen ihtiyacına cevap veren bir mekandır (Kahraman, 1998, s. 23)”.

Günümüz dünyasında varoluş gereksinimlerinin karşılanması ile ilgili olarak “işsizlik, gelir düzeyindeki düşüklük, yetersiz sağlık koşulları, barınma sorunları, sosyal bütünleşme ve suçluluk sorunları” (Çukurçayır, 2002, s. 408) yoksulluğun temel bileşenleri halindedir. Bu noktada yoksulluk olgusu Özden (2008)’e göre; “toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan bir tabakaya işaret etmekte ve toplumla bütünleşme ihtimalini büyük çapta ortadan kaldıran koşulların bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır”.

Tablo 1’de temel gereksinimler olarak ifade edilmiş “gelir, sağlık, eğitim ve güvenlik” gereksinimlerinin yetersizliği bağlamında kentsel yoksulluğunun nedenleri ve sonuçları verilmiştir.

Gelir, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi temel gereksinimlerin karşılanmasındaki bireysel yetersizlikler süreçte kitlesel bir hal alarak kentsel yoksulluğunu beslemekte ve toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Bu boyutuyla toplumsal dışlanma, kenarda kalma ve toplumla bütünleşememe durumu ortaya çıkmaktadır ve ülkemizde özellikle son yıllarda yürütülen/gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleriyle de bu durum derinleşmektedir.

Yoksulluk sorununun kentsel yenileme öncesinde mekânsal bir karşılığının bulunmadığını söylemek elbette mümkün değildir. Aksine, kentsel yenileme projelerinin hedefi olan alanların yoksulluğun mekanları olduğu bilinen bir gerçektir. Yoksulluğun mekanlarının üretilmesinde günümüz kentlerinin küreselleşme çerçevesinde kurguladığı sosyo-ekonomik sistemin izlerini okunabilmektedir. Harvey (2002) yoksulluk mekanları olan sefalet mahallelerinin oluşumuna “mekânsal farklılaşma, büyük ölçüde zaten üretilmiş ise, bireyler yeğlemelerini buna uydurmak durumundadır. Pazar düzeneği, seçim yelpazesini daraltır (en yoksulların hiçbir seçim olanağı yoktur, çünkü daha varlıklı gruplar seçimde bulunduktan sonra geriye kalanla yetinmek durumundadırlar).” şeklindeki açıklaması ile ışık tutmaktadır. Bu gerçeğe kentsel dönüşüm uygulamalarının katkısı ise yoksulluk sorununun büyümesine, derinleşmesine vesile olmaları yönündedir.

Tablo 1. Kentsel Yoksulluk: Nedenleri ve Sonuçları (alıntılayan Çukurçayır, 2002, s.407); (aktaran <http://www.worldbank.org/html/fpd/urban/poverty/defining.html#Multidimensional>, 12.10.2002)

Yetersizlik	Nedenler	Siyasal içerikli nedenler	Diğer etkiler
GELİR	Temel mal ve hizmetleri alma gücünden yoksunluk Geçici işleri Niteliksiz işgücü	Ekonomik krizler Eğitim, sağlık, altyapı ve ulaşım gibi sosyal ve fiziksel altyapının yetersizliği	Barınma sorunları Temel kamusal hizmetlerin sağlanamamasından dolayı sağlıksız ortamlarda yaşama Eğitimsizlik Sosyal sermayenin bozulması, şiddet eğilimleri ve suçluluk
SAĞLIK	Sağlıksız yaşam koşulları Konut ve sanayinin iç içeliği Sel ve heyelan tehlikesiyle karşı karşıya bulunma Bulaşıcı hastalıklar Güvensiz çalışma koşulları	Çevre sağlığının ihmal edilmesi – katı atık ve su sorunlarının çözülmemesi Yetersiz iş güvenliği Sosyal güvenlik olanaklarındaki yetersizlik	Eğitimsizlikten gelen sağlık sorunları Geçim sıkıntısında ihmal edilen sağlık
EĞİTİM	Okul sayısındaki yetersizlik Okul masraflarının karşılanamaması	Kamu kurumlarının yeterli altyapıyı sağlamaması Yeterli yatılı eğitim verilmemesi Eğitim kurumlarına ulaşım sorunları	İş bulma sorunları Okul çağındaki gençler için gerekli etkinliklerin sağlanamaması
GÜVENLİK	Çoğunlukla imarsız konutlar söz konusu olduğu için evler asgari konut standartlarından yoksundur. Sosyal bölünme, şiddet ve suçluluk	Arsa politikalarındaki yanlışlıklar. Yasal düzenlemelerin ruhsatlı yapılar için oldukça maliyetli ve zor süreçlerden oluşması Güvenlik ağlarının oluşturulamaması dolayısıyla mekânsal kopuklukların oluşması	Arsa düzenlemelerinin yetersiz olması sosyal kayıplara ve enformel yapıların oluşmamasına neden olmaktadır. Güvenlik ve sağlık için artan maliyetler. Sosyal soyutlanma ve ailenin zarar görmesi Rüşvet ve diğer yolsuzlukların yaygınlaşması ve kentsel hizmetlerin eksikliği

Yoksulluk sorunun mekânsal analizi ile ilgili olarak var olan iki ayrı yaklaşımı Şengül (2002) şöyle açıklamaktadır:

“Birinci yaklaşım (görelî mekan yaklaşımı), kent mekanında ortaya çıkan yoksulluk manzaralarını yoksulluğu yaratan toplumsal ilişkilerin bir yansıması olarak görmektedir. Toplumsal yapıdaki eşitsizlikler ve sömürü mekana yansımakta ve mekan aracılığıyla dışa vurmaktadır. Örneğin gecekondü sorunu ortaya çıkışı itibariyle emek piyasasında dışlanan ve görece dışlanan kesimlerin konut sorununa devletin duyarlı kalmasının bir yansıması olarak algılanmaktadır. İkinci bir yaklaşım biçimi ise (mutlak mekan yaklaşımı), mekanın kendisine önemli bir belirleyicilik atfetmekte ve yoksulluğun bu mekanlar aracılığıyla üretildiğini varsaymaktadır. Örneğin çökiüntü alanları ya da varoşlar yoksulluğun ve yoksulluk kültürünün üretildiği mekanlar olarak görülmekte, bu tür mekanların ortadan kaldırılmasıyla yoksulluk ve benzeri sorunların da ortadan kaldırılabilceği savlanmaktadır” (s. 45).

Yukarıda açıklanmış olan mekânsal analiz yaklaşımlardan “mutlak mekan yaklaşımı”nın günümüz kentsel dönüşüm uygulamalarının ardından yatan düşünsel temele daha uygun olduğu görülmekte ve hatta “yerinden edilmeleri” açıklayabilmektedir. Ancak, bu yerinden edilmelerle oluşturulan sosyal ve mekânsal ayrışmayı anlamlandıramamaktadır. Ayrıca, bu mantıkla toplumsal ilişkiler ile mekânsal yapılar arasındaki bağlar araştırılmaksızın, irdelenmeksizin üretilmiş ve tamamlanmış ülkemiz kentsel dönüşüm uygulama örneklerinin adalet ve eşitlik kavramlarından uzaklaşarak, toplumsal dışlanma ve yoksulluğu daha çok tetiklediği ortadadır.

Tam da bu noktada toplumsal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi üzerinde durmak ve toplumsal dışlanmayı irdelemek oldukça önemli olmaktadır. Özbek Sönmez (2001) bu ilişkiyi “yoksulluk bir durum olarak tarif edilebilir, ancak toplumsal dışlanmışlık kavramı bir eyleme işaret etmektedir” olarak açıklamaktadır. Öyle ki; toplumsal dışlanmayı Sapançalı (2005) “bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatlara tam anlamıyla erişimini engelleyen temel gereksinimlerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma/bırakılma durumu ve süreçleri” olarak tanımlamaktadır. Söz konusu tanımdan da hareketle dışlanmışlığın bünyesinde ayrımcılığı, eşitsizliği, sosyal koruma yoksunluğunu, güçsüzlüğü ve izole edilmişliği barındırdığı ve dolayısıyla da her toplumsal dışlanmanın yoksulluk esaslı olmayabileceğini söylemek mümkündür.

“Karar verme sürecinden ve politik süreçlerden dışlanma (temsil sorunu), işe ve kaynaklara erişememe, ortak kültürel süreçlere katılamama” (Özbek Sönmez, 2001, s. 53) toplumsal dışlanma çeşitleri olarak görülmektedir. Toplumsal dışlanma, belirtilmiş olan toplumsal dışlanma türlerinin iç içe geçerek birleştikleri durumlarda, yoksulluğun ve yoksunluğun hakim olduğu kentsel alanlarda gündeme gelen kentsel yenileme uygulamaları aracılığı ile mekânsal bir yapıya bürünmektedir. Bir başka deyişle; bugün kentsel yenileme alanlarının hemen her biri yürütülen politikaların sonucu olarak yoksulluk ve yoksunluğun alanları haline gelmişlerdir. Tamamlanan her yenileme projesi ile ortadan kaldırıldığı düşünülen sefalet mahalleleri ve beraberinde yoksulluk gerçekte kentin başka alanlarına gönderilmekte, yoksulluk sadece yer değiştirmekte ve her seferinde de zaten var olan toplumsal dışlanmışlık sorunu güçlenerek derinleştirilmektedir. Yenileme alanlarından tahliye edilenler sahiplenilmediği gibi adeta kendi kaderlerine terk edilmekte ve aslında yeni sefalet mahallelerinin zemini de hazırlanmış olmaktadır.

Özden’e (2008, s. 287) göre; “Kentsel yenileme alanlarında toplumsal dışlanmayı yaratan – ya da artıran – iki temel unsur vardır. Bunlardan biri, yenileme sonrası mülk değerlerindeki ve kiralardaki artış, ikincisi yenileme alanında görev yapan karar vericilerin dışlayıcı ve zorlayıcı politikalarıdır”. Dolayısıyla, söz konusu iki temel unsur dikkate alınarak planlanan kentsel yenileme projelerinde kısmen de olsa toplumsal dışlanmaya yol açmamak mümkündür. Ancak, merkezi ve yerel yönetimlerce kentsel yenileme çalışmalarının toplum–tabanlı yaklaşımlarla yoksulluğu ve yoksunluğu en aza indirmek, hafifletmek konusunda bir araç olarak adedilmesinin kentsel politika olarak benimsenmesi halinde toplumsal dışlanma önlenemez.

Bilindiği üzere, dışlanma sadece alandan uzaklaştırma anlamına gelmemekte, alanda kalanlar da zaman zaman dışlanma yaşayabilmektedirler. Bu nedenle sosyal bir problem olarak algılanması gereken yoksulluk tabanlı olmayan toplumsal dışlanma, alanın kullanıcıları/sakinlerinin kentsel yenilemenin hem tasarım hem de üretim süreçlerine katılımlarının sağlanması için gerekli koşulların merkezi ve yerel yönetimlerce hazırlanması ve süreç boyunca korunması, temel gereksinimlerinin karşılanabileceği kentsel yenileme programlarının oluşturulması ile ortadan kaldırılabılır.

Yoksulluk tabanlı toplumsal dışlanmanın önlenmesinde ise ancak yoksulluk ve yoksunlukla savaşılan kentsel politikaların etkili olacağı öngörülebilir. Bu kentsel politikaların oluşturulmasındaki öncelikler/gereklikler genel çerçeve itibariyle şöyle sıralanabilir:

- Kentsel yenileme alanının seçimi “rant” odaklı olmamalıdır. Rant odaklı kentsel yenileme uygulamalarının günümüzde sıkça yapıldığı ve sonuçlarının tüm toplum ve özellikle de yoksul gruplar tarafından ağır olduğu hatırlanmalıdır. Yenileme çalışmalarının odak noktasının değişebilmesi için çalışmanın bütünüün konunun profesyonellerince yapılması gerektiği hususunda merkezi ve yerel yönetimin hemfikir olması ve görev dağılımını bu doğrultuda gerçekleştirmeleri gerekmektedir.
- Kentsel yenileme projeleri tek tip olarak düşünülmemeli, yenilemeye konu olan alanın özellikleri ve öncelikleri ile şekillenmelidir. Her kentin kendine özgü özellikleri olduğu gibi, büyük kentlerin kendi iç bölgeleri arasında da farklı özelliklerin olabileceği düşüncesi proje tasarım aşamasında önceliklerin tespitinde önemlidir ve tespit edilen öncelikler dikkate alınarak proje üretimi gerçekleştirilmelidir.
- Alanın sakinlerinin mümkün olduğunca yenilenme sonrasında alanın kullanıcıları olabilmelerinin sağlanması gerekmektedir. Alanın sakinlerinin sadece mülkiyet haklarının değil kullanım haklarının da bulunduğunun unutulmadığı yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmalıdır.
- Kentsel yenilemenin fiziksel, ekonomik, sosyal ve çevresel koşullarının her biri eksiksiz göz önüne alınarak süreç ve yenileme programı/projesi tasarlanmalıdır. Yenilemenin bu dört önemli boyutundan herhangi birinin eksikliği yenileme sırasında ve sonrasında ileride tartışılacak yeni sorunları üretebileceği akılda tutulmalıdır. Bu nedenle eksik tasarımdan kaçınılmalı, yenileme programı tüm boyutları karşılamalıdır.
- Kentsel yenileme uygulaması tüm süreci tasarımdan, üretimine kadar katılımcı bir anlayış ile sürdürülmelidir. Zira süreçteki en önemli aktörün alanın kullanıcısı olduğu ve temsil gücünün bulunması gerekliliği eşitlik ve adalet duyguları adına önemlidir.

- Kentsel yenileme projesinin sosyo-ekonomik açıdan sürdürülebilir nitelikte olması, ilerleyen zamanlarda yeni çöküntü bölgeleri oluşturmaları adına dikkat edilmesi gereken hususlardandır.

Son yıllarda tamamlanmış olan kentsel yenileme örneklerinde yaşanmış olunan olumsuzluklardan sonra kentsel yenilemeyi reddetmek yerine uygulamada yenileme kavramını ve içeriğini dönüştürmek, kentsel dönüşüm kavramının tanımına yakışır uygulanabilmesini olanaklı kılacaktır. Bugün kentsel dönüşümün kesin sonuçları olarak görülen “yoksulluk/yoksunluk” ve “toplumsal dışlanma” sorunlarına ancak eşitlik ve adalet kavramları ile beslenmiş kentsel yenileme projeleri çözüm üretilebilecektir.

Aksi takdirde Bauman’ın Seabrook’dan alıntı yaptığı gibi (1999, 64). “Yoksullar zenginlerden ayrı bir kültürde yaşamıyor, sadece parası olanlar için tasarlanmış aynı dünyada yaşamak zorundalar” dır.

KAYNAKÇA

Akkar, Z.M., (2006). Kentsel dönüşüm üzerine Batı'daki kavramlar, tanımlar, süreçler ve Türkiye. *Planlama Dergisi*, 2006/2, s. 29-38. Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Bauman, Z., (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. İstanbul: Sarmal Yayıncılık.

Bektaş, B., Yankaya, U., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu Bildiri Kitabı; Yoksulluk Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentsel Yoksulluk, Eşitsizlik ve Gerilimler* (ss. 433-439). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Bilsel, S.G., Polat, E., Çalışır, S., Hovardaoğlu, O., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu Kitabı: Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentsel Yoksulluk/Yoksunluğun Değişik Tanımları ve Boyutları Üzerine*. (ss.193-197). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Çukurçayır, M. A., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu Kitabı: Yoksulluk, Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentler ve Tutunamayanlar: Konya Örneğinde Kentsel Yoksulluk*. (ss.405-413). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Harvey, (2002). 20. Yüzyıl Kenti. *Smıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı* (ss. 215-248). Ankara: İmge Kitabevi.

Kahraman, C., (1998). *Kentsel Mekanın Sürekliliği/Süreksizliği ve Güvenlik İhtiyacı İlişkisi*. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İTÜ.

Kocabaş, A., (2006). *Kentsel Dönüşüm (/Yenileş(tir)me): İngiltere Deneyimi ve Türkiye'deki Beklentiler*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi, <http://notoku.com/ailede-insan-kaynaklarinin-yonetiminde-motivasyon/>.

Maslow ve Alderfer'in Gereksinim Kuramları Arasındaki İlişki, <http://www.emotivasyon.net/Alderfer-in-E.R.G.-Kurami-Existence-Relatedness-Growth-Theory.html>

Merey Enlil, Z., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokiyumu Bildiri Kitabı; Yoksulluk Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Yeni Zenginlerin Saklı Kentlerinden Yeni Yoksulların Terk edilmiş Kentlerine 1980 Sonrası İstanbul'un Kültürel Peyzajı* (ss. 425-431). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Özbek Sönmez, E. İ., (2001). Yapısal Dönüşümler Sürecinde Toplumsal Dışlanmışlıkların Oluşumu "İzmir Tarihi Kent Merkezi Geçiş Alanı Örneği". Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.

Özden, P. P., (2010). Kent Sosyolojisi Çalışmaları. *Kentsel Yenilemenin Unutulan Ögesi: Toplumsal Yenilenme*. (ss.267-308). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Özer, P. S, Topaloğlu, T., (2008). Liderlik ve Motivasyon. *Motivasyonda Kapsam Kuramları*.

http://www.tayfuntopaloglu.com/pdf/tayfun_topaloglu_motivasyonda_kapsam_kuramlari.pdf Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Sapancalı, F., (2005). AB'nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 2005/3, ss. 51-69.

Şengül, T., (2002). 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 26. Kolokyumu Bildiri Kitabı; Yoksulluk Kent Yoksulluğu ve Planlama. 6-8 Kasım 2002. *Kentsel Yoksulluk ve Mekan-sal Ölçek Sorunu* (ss. 45-52). Ankara: Şehir Plancıları Odası.

Türkün, A., (2012). 24. Yapı Yaşam Kongresi Bildiri Kitabı. 05-07 Nisan 2012. *Kentsel Dönüşüm: Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması* (ss. 279-285). Bursa: Mimarlar Oda-sı Bursa Şubesi.

Türkün, A., (2014). Mülk, Mahal, İnsan – İstanbul'da Kentsel Dönüşüm. *Kentsel Ayrışmanın Son Aşaması Olarak Kentsel Dönüşüm*.(ss. 4-15)

Yrd. Doç. Dr. Pınar Engincan: 1997 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünü bitirmiştir. Aynı üniversitede 2000 yılında yüksek lisansını ve 2009 yılında da doktorasını tamamlamıştır. Daha önce Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimari ve Çevre Tasarımı Bölümünde öğretim görevlisi olarak bulunan Engincan 2010 yılından beri Maltepe Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümünde görevine devam etmektedir.